

STUDENTSKÉ PŘÍSPĚVKY

O POVAZE ARGUMENTU A ARGUMENTACE

MIROSLAV ČAŇO

ÚVODEM

Právní teorie i praxe jsou postaveny často před otázku, jak řešit problematiku zdůvodňování právních závěrů. Hledání schůdné cesty tohoto nelehkého úkolu tkví především ve zkoumání argumentace toho, kterého právního podání či rozhodnutí. Základem při postupu, kdy je podroben bedlivému zkoumání konkrétní myšlenkový pochod, a kdy jsou aplikovány výrazy „argument“ a „argumentace“, je logický rozbor dílčích závěrů a v jejich souhrnu pak syntéza do celkového kontextu. Stranou zájmu však zůstává skutečnost, v jakých souvislostech byly zmiňované výrazy použity, jaký význam se jim přikládá a zda jejich použitím byl dedukovaný závěr spolehlivě prokázán. Přesněji řečeno při zdůvodňování právních závěrů nezřídka dochází k situacím, kdy jsou za argumenty označovány teze, které nemají s opravdovými argumenty (a potažmo argumentací) mnoho společného. Abychom si objasnili, co se tedy „argumentem“ skutečně rozumí, musíme podkrýt významové vrstvy tohoto výrazu.

Cílem příspěvku je tudíž nalézt pravý smysl označeného pojmu, či alespoň se pokusit pojmově přesněji nastínit jeho význam. Shledáváme, že je pak přirozené zkoumat rovněž výraz „argumentace“ a sledovat chápání obou termínů v pojetí právní teorie. Pohled na danou záležitost, který tak čtenář získá, by ji pak měl komplexně mapovat.

POJEM ARGUMENTU

Rozdílnost. Na první pohled tak zřejmý výraz jako je argument by neměl vykazovat významovou odlišnost. Jeho aplikace v jazyku, však svědčí o tom, že je používán se značnou rozkolísaností zejména v návaznosti na konkrétní obor úvah, druh a metodu výkladu či vědeckou disciplínu.

V rovině filozofického pojmosloví nalezneme řadu definic, které tuto skutečnost potvrzují.

Z pohledu logiky lze argumentem rozumět soud (nebo systém soudů) uváděný jako potvrzení pravdivosti nějakého jiného soudu (nebo systému soudů), dále pak premisu důkazu, jinak zvanou základem nebo důvodem důkazu.¹ Stručněji je možné vyjádřit tuto definici tak, že argument je určitý důvod podporující učiněný závěr.² V síti definic pojmání argumentu skrze prizma logiky nalezneme rovněž rozlišování jeho významu podle toho, co znamená v tradiční a moderní logice. V tradiční logice se jím rozuměl samotný důkazní prostředek,³ kdežto v logice moderní se jedná o tvrzení o němž se opírá demonstrace pravdivosti obecně jiného tvrzení, zejména důkazu⁴ (jak je ostatně výše konstatováno). Uchopení argumentu v tradiční logice je pak třeba věnovat zvláštní pozornost, neboť zde byl používán jako terminus technicus speciálních důkazů, které zdůvodňují myšlenkový postup na základě logického příkladu (např. argumentum ad rem – důkaz z věci, argumentum ad veritatem – důkaz z objektivních důvodů, argumentum ad baculum – důkaz vycházející z určité obavy, argumentum ad populum – důkaz opírající se o názory lidu etc.). Zde musíme upozornit, že se nejedná o argumenty logicky věcné, nýbrž tzv. rétorické, které se vyznačují přesvědčovací mímoracionálním charakterem.⁵

Matematika (a především matematická logika) je na používání tohoto termínu poněkud přísnější, když argumentem rozumí toliko nezávislou proměnnou, na jejíž hodnotě závisí hodnota dané funkce nebo predikátu.⁶ (Opět stručněji bychom mohli říci, že jde o složku funkce, pomocí které se určuje funkční hodnota).

Pakliže budeme nahlížet na jazykový původ zkoumaného termínu, seznáme, že

¹ Kol., Filozofický slovník, Svoboda, Praha 1976, s. 29

² The New Encyclopaedia Britannica, By Encyclopaedia Britannica Inc. 15 th Edition, Chicago 1991, s. 256

Kol., Filozofický slovník a...n, Svoboda, Praha 1985, s. 62

³ Kol., Filozofický slovník a...n, Svoboda, Praha 1985, s. 62

⁴ Kol., Filozofický slovník, Fin, Olomouc 1995, s. 35

⁵ Kol., Filozofický slovník a...n, Svoboda, Praha 1985, s. 62

⁶ Kol., Filozofický slovník, Svoboda, Praha 1976, s. 29

pochází z latinského slovesa *arguere*, kteréžto se do češtiny překládá ve významu tvrdit či dokazovat.⁷ Jazykový základ argumentu však spočívá též v odvozeném latinském podstatném jménu *argumentum*, což znamená znak, důvod či důkaz.⁸

Stojí za povšimnutí nakonec tohoto střídmeho rozboru, že argument bývá definován i poněkud v logickém protisměru výše zmiňovaných definic a to, když je pochopen, co by více či méně rozvinutí úvaha, směřující k vyvrácení nějaké věty či teze.⁹

Pod vlivem provedeného zkoumání, můžeme stanovit základní významové funkce pro pojem „argument“ v obecném jazyku. Jeho nejpřesnějšími ekvivalenty tady podle našeho názoru jsou výrazy *důvod*, *důkaz* nebo *důkazový prostředek* (patrně také *důkazní*)¹⁰ a v širším smyslu i *zdůvodňování* (opětovné použití argumentu). Toto zúžené vymezení zmiňovaného termínu je spíše naší konvencí a rozhodně nepřekonává problém významové mnohočetnosti, se kterou se můžeme zejména v odborném jazyku setkat (jak bude dále zmíněno), nicméně mělo by být orientačním bodem při sledování souvislostí dané tematiky.

Původ výrazu argument v právní teorii je třeba hledat v rétorice, neboť umění nalézt a použít vhodný argument je především úlohou nauky o přednesu a přesvědčování. Vždyť i definice argumentu byla nejpřiléhavěji vystižena slavným římským učitelem rétoriky Ciceronem, a to výrokem: „Argument je vysvětlení, které činí pochybnou věc věrohodnou“.¹¹ Uvedený termín se nejlépe rozvinul v pojetí římské rétoriky, zde se jím rozumělo jednak vyvozování (řecky ethymemata, latinsky commentum), dále závěry (řec. epicheiremata, lat. ratio, ratiocinatio, též aggressio) a konečně důkazy (řec. apodeixeis, fides, lat. probatio). Smysl všech tří významových složek je téměř hodný, přesto však mezi nimi existují dílčí rozdíly.

Vyvozování (ethyméma) představuje jednak „vše, co bylo myšleno“, a to v té nejobecnější rovině, a jednak „myšlenku se zdůvodněním“ a rovněž „určitý závěr důkazu buď z důsledků nebo protikladů“. Vyvozování bylo též nazýváno jako řečnický nebo nedokonalý solygyismus, protože jeho jednotlivé části nejsou přesně oddělené a není jich stejný počet.

Závěry (epicheirema) zase představují tzv. výpad (aggressio), tedy myšlenkový postup, který je soustředěn na určitý objekt, postup kterým má být něco dokázáno, něco co není ještě vyjádřeno slovy, avšak je to již zamýšleno (v širším

⁷ Gerard Durzoi, Andre Roussel, Filozofický slovník, Ewa, Praha 1994, s. 17

⁸ Kol., Filozofický slovník, Fin, Olomouc 1995, s. 35

⁹ Gerard Durzoi, Andre Roussel, Filozofický slovník, Ewa, Praha 1994, s. 17

¹⁰ Rozdíl mezi „důkazovým“ a „důkazním“ prostředkem záleží v tom, že důkazový prostředek je synonymem výrazu důkaz, kdežto důkazní prostředek představuje předmět důkazu.

¹¹ Doslovně Harvánek a kol., Právní teorie, Iuridica Brunensia 1995, s. 200 (dále jen Harvánek 1995).

smyslu lze výpadem též rozumět dokazování sestávající ze tří částí: promýšlení, uskutečňování, závěry). Řecký výraz *epicheiremata* byl do latiny překládán taktéž jako *ratio* – rozumový důkaz a Cicero jej překládal jako *ratiocinatio* – rozumový úsudek. Ten je svým významem shodný s pojmem *sylogismus*.

Důkazy (*apodeixis*) se rozumí „zřejmé“ důkazy, tedy ty důkazy, které jsou zcela přesvědčivé. Svou povahou jsou blízké závěrům, přičemž však závěry byly chápány jako nedokonalé důkazy. Rozdíl mezi nimi pramení z toho, že závěry jsou jen částmi celých důkazů (jde o stejný rozdíl jako mezi závěry a *sylogismem*, kdy závěry jsou zpravidla konečnou částí *sylogismu*). Aby rétorické chápání obou pojmů nebylo jednoznačné, byl za relevantní brán taky názor zcela opačný a sice, že důkazy jsou obsaženy v závěrech, kdy důkazy tvoří dokazující části závěrů. Shoda ohledně definování důkazů pak v obou protikladných přístupech panovala v tom, že jak závěry, tak důkazy představují prostředky, které dodávají důvěryhodnost věcem pochybným skrze věci jisté. To se řecky vyjadřovalo jako *fides* – podložení věrohodnosti a do latiny se překládalo jako *probatio* – důkaz.

Mezi rétory byl různě vykládán a chápán samotný termín *argumentum* (co by v úvodu zmiňovaný *terminus technicus*). Jednak znamenal veškerou látku určenou k písemnému zpracování (námet), a rovněž důkaz, indicii nebo výpad. Asi nejpřesněji vystihl význam tohoto termínu v oboru úvah rétoriky Quintilianus a to tak, že *argumentum* je podle něj prostředek poskytující důkaz, jímž se odvozuje jedno od druhého, který potvrzuje to, co je pochybné, něčím co není pochybné.¹²

V samém závěru této kapitoly musíme upozornit na jazykovou nesouladnost pojmů „argument“ a „důkaz“. Nepochybně se oba překrývají, jak v sémantické, tak pragmatické rovině jazyka. Nicméně zvlášť pojem „důkaz“ je možné chápat v rozdílných souvislostech různě. Na tuto skutečnost upozorňuje zvláště Knapp, a to poukazem na nejednotné používání tohoto výrazu v logice a v procesním právu. Dospívá k závěru, že v logice se důkazem rozumí správné odvozování z pravdivých premis (určitý myšlenkový deduktivní proces), přičemž v pojetí procesního práva se výraz důkazu chápe stejně, nadto však má velký význam jeho induktivní stránka (např. ohledání místa nebo osoby). Dále se zabývá rozporností významu tohoto pojmu v právním jazyku, kdy shledává, že podle okolností se jím míní výsledek dokazování a jindy důkazní prostředek. To se projevuje zejména v praktickém právním jazyku (doslova právní řeči), neboť nezdědka bývá tvrzeno „nabízet“ či „provádět“ nebo „vést“ důkaz o něčem, když ve skutečnosti se tím míní „nabízet důkazní prostředek“ či „předvádět důkazní prostředek“. A podobně je-li tvrzeno, že něco je něčeho důkazem, může tomu být rozuměno tak, že je to

¹² Výklad pojmu *argument* v římské rétorice srovnej blíže s Marcus Fabius Quintilianus, *Základy rétoriky*, Odeon, Praha 1985, s. 223–227.

to, čím bylo určité tvrzení dokázáno, anebo to, čím má být dokázáno (tj. důkazní prostředek).¹³

K tomuto výstižnému rozboru je pak potřebné dodat s ohledem na naši předěšlou analýzu s termínem „argument“, že pokud je výraz „důkaz“ v jazyku právních praktiků chápán v rozličných významových funkcích, můžeme oprávněně tvrdit, že pro shodnost obou sledovaných pojmů jsou tyto funkce přiřazovány i výrazu „argument“. A jestliže vezmeme v potaz skutečnost, že v průběhu zejména právního sporu může docházet k různému uchopení obou pojmů, tedy v rozdílných významových funkcích, rozkryjeme tak výše zmiňovanou jazykovou nesouladnost obou výrazů. Odsud pak plyne nutnost – rovněž zmiňovaná Knappem – přesně z kontextu jednotlivého právního sporu (či jiné právní skutečnosti) zjistit, co který z obou termínů znamená.

ARGUMENTACE – PRAKTICKÉ A TEORETICKÉ VYMEZENÍ

Argumentací lze rozumět racionální postup, kterým určujeme a odůvodňujeme své přesvědčení anebo, kterým přesvědčujeme své posluchače.¹⁴ Vycházejí z této definice, je možné argumentaci dělit na praktickou a teoretickou, to především podle významu, ve kterém je chápána.

O praktické argumentaci hovoříme tehdy, když odůvodňujeme konkrétní tvrzení uváděná v právním případě určitými důkazními prostředky, které vzájemně spojujeme argumenty právní logiky, na základě čehož vymezujeme závěr, který má být správným řešením posuzovaného případu. Tento postup je typický zejména pro odůvodňování rozhodnutí vydaného soudem nebo správním orgánem a taktéž pro zdůvodňování žaloby, obžaloby nebo jiného právního návrhu na zahájení řízení.

Základním stavebním kamenem praktické argumentace je vznik argumentu, což znamená postup, kdy se stanovené tvrzení (teze) prokazuje prostřednictvím důkazního prostředku (premisy). Nutno dodat, že teze je vždy nejistá (pochybná), kdežto premisa musí být již dříve prokázána, tedy obecně platná. Argument vznikne tak, že je nejprve tvrzena teze, jejíž přednesení vyvolává pochybnost, přičemž je posléze doplněna nepochybnou premisou, ze které se dovozuje, že pokud platí, pak musí platit i její teze.¹⁵

¹³ Srovnej Viktor Knapp, *Teorie práva*, C. H. Beck/SEVT, Praha 1995, s. 176 (dále jen Knapp 1995).

¹⁴ Viz Ota Weinberger, *Základy právní logiky*, Masarykova Univerzita, Brno 1993, s. 214 (dále jen Weinberger 1993).

¹⁵ tento postup je podle našeho názoru příznačný hlavně pro argumentaci ve sporném soudním řízení. Jinak lze připustit, že argument vznikne i bez prvotního zmiňování pochybné teze, a sice

Vznik argumentu si můžeme demonstrovat na nálezů Ústavního soudu sp. zn. IV ÚS 81/95, kde Ústavní soud konstatoval, že pokud se pachatel dopustí trestného činu nenastoupení služby v ozbrojených silách podle § 269 trestního zákona a byl pro tento trestný čin pravomocně odsouzen, pak jej nelze v souladu se zásadou „na bis in idem“, již pro spáchání téhož trestného činu znovu odsoudit (premissa). Z čehož lze dovodit (per analogiam legis), že nelze opětovně trestat toho, kdo se dopustí trestného činu nenastoupení civilní služby podle § 272a trestního zákona (teze). Tedy argument bychom vytvořili tak, že nejprve bychom uvedli tezi: „Kdo byl již pravomocně odsouzen pro spáchání trestného činu nenastoupení civilní služby podle § 272a trestního zákona, nemůže být pro týž trestný čin odsouzen znovu“. Tutu tezi, aby vzniknul celý argument, bychom poté opřeli o premisu: „Pokud Ústavní soud svým nálezem sp. zn. IV ÚS 81/95 konstatoval, že pachatel trestného činu nenastoupení vojenské služby v ozbrojených silách podle § 269 trestního zákona nemůže být pro týž trestný čin opětovně trestán, pak ani pachatel trestného činu nenastoupení civilní služby podle § 272a trestního zákona nemůže být pro spáchání tohoto trestného činu znovu trestán“.¹⁶

Struktura praktické argumentace je tvořena spojením jednotlivých argumentů do logických souvislostí, a to především za pomoci argumentů právní logiky (a maiore ad minus, a minore ad maius, a contrarium, a similibus), a jak již bylo zmíněno, argumentace pak vrcholí v kategorickém závěru (petitu žaloby, výroku rozsudku), který představuje správná řešení daného právního problému (resp. měl by představovat).

Argumentace v teoretickém pojetí znamená zkoumání argumentačních postupů (praktických) z pohledu jejich členění, koncepce, charakteru podle zásad logiky, jazyka, komunikace a psychologie, jakož i metodologických (vědeckých) pravidel.

V teoretickém kontextu lze argumentaci rozdělit na racionální (logickou, rétorickou) a přesvědčovací (eristickou, přemlouvací).¹⁷ Racionální argumentací lze rozumět proces v pragmatickém kontextu, kde je rozhodující nejen otázka, zdali jsou aplikované argumenty objektivně platné, ale především to, jakou sílu a závaznost jim přiřkládají účastníci rozpravy (diskurzu), v rámci které je argumentace uplatňována. Logická argumentace pak záleží v přísném uplatňování logicky věcných argumentů, kdežto argumentace rétorická je postavena ne toliko na použití striktně logických argumentů, nýbrž umožňuje aplikovat racionální myšlenkové postupy (např. stylistika, řečnické otázky), které nejsou vždy logicky provázány.

tak, že nejprve je uvedena objektivně platná premisa a z ní je odvozena rovnou teze.

¹⁶ K problematice nálezů Ústavního soudu sp. zn. IV ÚS 81/95 viz blíže „Ústavní soud České republiky: K trvalému odmítnutí vojenské služby a k zásadě ne bis in idem“, Právní rozhledy č. 11/95, s. 454–456.

¹⁷ Shodně Weinberger 1993, s. 225 a též Harvánek 1995, s. 204–205.

Argumentace přesvědčovací je založena na ovlivňování osobních, tedy subjektivních postojů účastníků rozpravy mimoracionálními prostředky. Z toho eristická argumentace sice vychází z racionálního základu, avšak je cíleně zaměřena na mínění posluchače, jeho ovlivnění prostřednictvím okolností projevu (logického klamu) podle zásady učinit slabší věc silnější (např. agresivní slovní výpad v diskusi, ironické zpochybňování názorů protistrany v právním sporu apod.). Přemlouvací argumentace pak vychází z působení na posluchače za pomoci manipulačních technik propagandy a reklamy (např. hesla, opakování, dovolávání se vyšších citů nebo morálních hodnot ap.).

Z právně teoretického hlediska je zásadní rozbor argumentace v kontextu juristické metodologie. Zde s důrazem na pragmatickou funkci argumentace převládají následující teoretické přístupy, a sice rétorická koncepce podle Chaima Perelmana, procedurální koncepce racionality Roberta Alexyho, topika Theo Viewega a logistická koncepce plausibilitní argumentace Oty Weinbergera.¹⁸

Perelmanova koncepce rétorické argumentace vychází z představy, že racionální přesvědčování a odůvodňování může nahradit tradiční vědecké myšlení založené na evidenci a kvalitě důkazů. Proces vytvářený prostřednictvím přesvědčování může být posuzován jako postup, při němž řečník (argumentující) ovlivňuje posluchače (auditorium) s cílem získat je pro své názory. Přesvědčování může být uskutečňováno přemlouváním (propaganda, reklama) nebo racionální argumentací.

Rozhodující v Perelmanově koncepci je pojem tzv. univerzálního auditoria, o nějž opírá racionální zdůvodnění. V procesu argumentace jsou tedy uváděny argumenty, které toto auditorium přesvědčují.

Procedurální koncepce racionality podle Roberta Alexyho vychází z těchto tezí: Racionalita argumentace se definuje jako interpersonální proces diskurzu. Ten je argumentativním postupem výměny názorů se stanovenými pravidly, který není dotčen mocenskými vlivy a je zcela otevřený a časově neomezený. Takto definovaný diskurz zaručuje objektivní poznání a určení platných hodnot a norem. Vycházejí z těchto tezí je pak právní argumentace druhem argumentace morální.

Viehwegova topika vychází z umění argumentace a diskuse, kde hraje dominantní roli „topoi“, neboli argumentační figura resp. hledisko posuzování. Juristická analýza je tak chápána v protikladu k logické dedukci, jako nalézání věcně plodných a adekvátních premis při řešení právního případu, které se děje v rámci diskuse o rozhodujících hlediscích. Viehweg se odvolává v této souvislosti na

¹⁸ Charakteristika jednotlivých koncepcí je podána na základě komparace a) Weinberger 1993, s. 226–228, b) Ota Weinberger, Norma a instituce (Úvod do teorie práva), Masarykova Univerzita, Brno 1995, s. 180–185 (dále jen Weinberger 1995), c) Robert Alexy, Theorie der juristischen Argumentation, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1991, s. 197–218.

rétorské umění rozvíjené Aristotelem a Ciceronem, kde aplikace topoi předchází používání postupů logiky.

Weinbergerova logistická koncepce plausibilitní argumentace představuje myšlenkovou analýzu spojovanou v logických krocích s akty srovnání možných názorů, tedy samotná vysvětlovací analýza je tvořena logickými rozbory a závěry. Podstatou této koncepce je trvalá snaha o racionální odůvodnění posuzovaných názorů. Hodnověrnost takovéto argumentace je pak založena na kritickém rozboru a hodnocení doměnek (předpokladů) a rozvíjení jejich logických konsekvencí, a to v procesu interpersonálního diskurzu.

Vedle těchto základních koncepcí argumentace z hlediska juristické metodologie je dobré se zmínit o pojetí právnické argumentace podle Viktora Knappa. Argumentaci vnímá jednak jako odůvodnění přesvědčení, a dále jako přesvědčování posluchačů (shodně s Weinbergerem), kdy je argumentace prioritně spojena (v oblasti psaného práva) s přiřazováním významu formálních jazykových prostředků právních norem jednotlivým argumentům. Prvním předpokladem a zároveň úkolem právnické argumentace v duchu tohoto přístupu je rozlišování jazykových znaků právních norem, kdy se součástí argumentace nutně stávají druhy a metody interpretace práva. Tento proces Knapp dále sleduje v rovině právní logiky a aplikace práva a vytváří tak komplexní koncepci právnické argumentace založené na sledování souvislosti argumentace mezi v právní teorii odděleně chápanými instituty.¹⁹

DIE ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel „Vom Charakter des Argument und der Argumentation“ klärt die Bedeutungschichten der Termini „der Argument“ und „die Argumentation“ auf. Die Anwendung beider ist nicht jedesmal einheitlich und es hat grossen Ausdruck für juristischen Urteil. Es möchte das falsch Verständnis einigen aus diesen manchen Termini eine schlechte Begründung ganzen Rechtsfall bewirken. Die gute Applikation diesen Termini ist das Mittel für die Urteilobersätze der juristischen Praxis.

¹⁹ Knapp 1995.